

İSLÂM'DA ÇEVRE HUKUKUNUN PRENSİPLERİ*

PRINCIPLES OF ENVIRONMENTAL LAW IN ISLAM

Dr. Sayed Sikandar Shah Haneef**/ çev. Dr. Abdullah ÇOLAK***

GİRİŞ

Çevre, organizmaların hayatı, gelişmesi ve etkileşim içerisinde buldukları harici şartların bütünü anlamına gelir.¹ Biyolojik sistem içerisinde varlığını sürdüren ve bunların çevre ile etkileşiminin tamamı ekosistem olarak isimlendirilir.² Canlı organizmalar ile bunların hayat kaynağı olan maddeler ve büyük ölçüde gıda, su ve hava gibi şeyler arasındaki bağlantı onların varlıklarının devamını sağlar. Örneğin bir insan bünyesi asgari doğal çevreden alınan 30 elementten oluşmaktadır.³ Bu nedenle insan, hayvan ve bitkiler âlemindeki canlılar için sürekli temiz hava, bozulmamış gıda, kirletilmemiş su ve diğer yaşam koşullarını sağlamak, dengeli ve ahenkli bir harmoni oluşturmak yaratılışın usta bir mimarı olan insan için temel bir gerekliliktir.

Bununla birlikte insan vizyonunu ve değer nosyonunu kaybettiği için, çevre ile etkileşime geçtiği zaman, bütün bir ekosistemin geleceğini mahvedecek ve kendi benliğini de imhanın eşğine getirecek derecede çevrenin sağlıklı yapısına onarılmaz hasar verdi ve onun muhtevasını yok etti. Örneğin insanın, en üst düzeyde çıkar elde etme ve ekonomik büyümeyi sağlama hır-

---

* Bu yazı *Arab Law Quarterly*, XVII/ 3 (2002), s. 241-254'de yayımlanan "Principles of Environmental Law in Islam" başlıklı makalenin çevirisidir.

** Uluslararası Malezya İslâm Üniversitesinde Fıkıh ve Usûl-ü Fıkıh bölümünde (IRKHS) yardımcı doçenttir. Jalan Gombak, 53100 Kuala Lumpur.

*** İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: acolak@inonu.edu.tr

Makalede geçen bazı hususlara çevirmen tarafından açıklık getirilmiştir. Bu husus, ilgili yerlerde çevirmenin notu anlamında [ÇN] kısaltmasıyla belirtilmiş olup, diğer dipnot numaraları ile karışmaması için (*) işareti kullanılmıştır.

¹ Muhammed Hammoud, *Environmet, Ecology and Islam, Insight*, New South Wales: Islamic Foundation, V/3 (1990), s. 19.

² Abdülhâdi Skinner, *Environmental Harmony- Islamic Dimensions*, Insight, New South Wales: Islamic Foundation, V/3 (1990), s.25.

³ Sumaiya Quasim, *Man in Harmony with Nature*, Insight, New South Wales: Islamic Foundation, V/3 (1990), s. 23.

sı; ormansızlaştırarak, endüstriyel atıkları dökerek, aktif kimyasal atıkları v.s. rasgele yerlere bırakarak kara, hava ve suyu kirletmektedir. İnsanın doğal çevreyi tahrip etmesi, denizlerde olduğu kadar kara sularında da hayvan nüfusunda azalmaya neden oldu.⁴ Ormanların insanlar tarafından kusurlu şekilde yakılarak tahribi, arabalarından yayılan egzoz gazları, sanayi dumanları v.s.nin korkunç sera etkisine neden olması ile karbondioksit oranını, bitkiler tarafından fotosentez için kullanılan orandan daha fazla arttırdı.⁵ Sonuçta bu, günümüz dünyasında pek çok yerde, aşırı ısı artışı ve global ısınma, tahrip edici sel felaketleri ve kavurucu sıcaklarla sonuçlanmıştır. Gücü elinde bulundurma hırsıyla, düşüncesiz ulus çıkarı ve politik gündemlerle harekete geçirilen savaş ve saldırı beraberinde tarif edilemez sıkıntılara, tahminlerin ötesinde felaketlere sebep olmuştur. Bu felaket durumu hâlâ olanca hızıyla devam etmektedir. Yeryüzü ve kaynaklarının dengesizce kullanım bilançosu, teknolojinin devam eden ve edecek olan imkanlarından faydalanmak için tahrip edici şekilde sorumsuzca kullanımından çevreci gruplar da dahil pek çok gelecek stratejistleri, sadece insanlar arasında problemler hakkında ortak bilinç oluşturmak için değil aynı zamanda çevrenin daha fazla zarar görmesini önleyebilecek önlemleri hazırlamak için ciddi çabalar içine girdiler.⁶ Bu nedenle endişeler, insanın doğayı dengesiz şekilde kullanımının etkilerinin nasıl onarılacağı ve çevreyle iletişimde insan davranışlarını her seviyede değiştirme yöntemleriyle ilgilidir.

Bu yüzden bu makalede çevrecilerin taşıdığı endişe ve duyarlılığın geliştirilmesi konusunda İslamî kriter ve doktrinlere işaret etmeye çalışılacaktır.

İDEOLOJİK ÇERÇEVE

İslâm düşüncesinde insan ve tabiat Allah'ın yaratıklarıdır. Bu iki varlık doğrudan bir gayeye yönelik yaratılmıştır ve Allah tarafından belirlenen yaratılış kanunlarıyla (fitratla) uyum içerisinde olmaları murad edilmiştir. Sonuçta Allah'ın yarattıklarının temel iki ögesini oluşturan insan ve tabiat, kendileri için belirlenen görev ve icraatı düzenli şekilde yerine getirme rolünü, yani kainatta var olan düzen (kânûnû'l-fitra) ile uyumlu içsel davranışını sağlayan fitrat kanunu ile yönetilmektedir. Bununla birlikte insanla doğa arasındaki ilişkilerde; tabiat insana boyun eğecek şekilde yaratılmışken, insan tabiata karşı iyi ve kötü davranabilme yeteneğiyle yaratılmıştır. Çünkü fizyolojik açıdan tabiatla aynı maddeden yaratıldığı ve benzer karakterle oluşturulduğu düşünülünce insan, kâinatın ve içindekilerin şaheser mimarının katında konumunu yükselten manevi bir özelliğe sahiptir. Yaratıcı (Hâ-

⁴ Hammoud, Environmet, Ecology and Islam, s.20

⁵ Hammoud, a.g.e., s.19.

⁶ Hammoud, a.g.e., s. 20. Ayrıca bk. Sumaiya Quasim, *Tecnological Development and their Environmental Impact*, Insight, New South Wales: Islamic Foundation, V/2 (1990), s.8-9.

lik) olan Allah tarafından insana bahşedilen bu itibar, örneğin yeryüzünde O'nun halifesi olma, O'nun varlığını kabul etme (tevhid) ve sorumlu bir kişi olarak O'na kulluk etmek (ubûdiyet) için verilmiştir. Amaçlanan bu çizgiden saptıran her hangi bir şey ve mümtaz konumunun kötüye kullanılması, insanın kainatla olan ilişkisini kötü şekilde alt üst edebilir ve tarif edilemez ekolojik kriz ve arkasından gelen felaketslere neden olabilir.

Buna göre, İslâm dünyasının çevreye ve onun korunmasına bakışını yönlendiren temel düşünceler aşağıdaki gibidir:

İnsanın Halifeliği Doktrini

Kur'an'da anlatıldığına göre insanoğlu yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak yaratıldı:

*"Hani Rabbin meleklerle: "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım," demişti. Onlar: "Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve seni takdis ediyorumuz?" dediler. Allah da: "Ben sizin bilmediklerinizi bilirim," dedi."*⁷

Halife teriminin içeriğine gelince, o, *h-l-f* kelimesinden türetilmiş olup Kur'anî bir kavram olan *halife* terimini de içine alır ve lügat anlamı itibariyle takip etmek/izinden gitmek, bir kişinin yokluğunda ve yetersizliğinde veya ölümü halinde onu temsil etmek, onurlu bir halefi olarak yerini almak anlamlarına gelir. Fakat Kur'an bağlamında burada halife kelimesi, yeryüzünün kullanıcı ve sakinleri olarak orada medeniyet kuracak ve onu imar edecek olan insanın konumunu gösterir. İnsanoğlu bunun için yaratıldığından Allah'ın halifesidir.⁸

Sonuçta, insanlara medeniyet inşa etmesi için gerekli güç ve yetkiyi veren Allah, bu yetkiden faydalanılmasını istemiştir. Çünkü insanın güvenilir olma durumu, kendisine bu yetkiyi bahşedenin arzu ve beklentileri ile uyum içinde kullanılacağına işaret eder. Bu yüzden insanın konumu, asla yeryüzünde bozgunculuğa yahut kendisine verilen güç ve yetkiyi, yeryüzü kaynaklarını kötüye kullanmasına neden olmaz. Kur'an'ın aşağıdaki ifadelerinde de bu durum görülmektedir.

Her şeyden önce tabiat ve onun kaynakları Allah'ın insana bir lutfudur. *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın sizin hizmetinize verdiği ve açığa yahut gizlice üzerinizdeki nimetlerini tamamladığını görmediniz mi?"*

⁷ Bakara 2/30.

⁸ Şihabuddin Laming, *Knowledge, Khilafah and Amanah in Islam*, Selangor, Ans Mega 1995, s. 33-34.

yine de insanlar arasında, hiçbir bilgisi, yol göstericisi ve aydınlatıcı bir kitabı olmadan Allah hakkında tartışıp duranlar vardır.”⁹

İkincisi, insandan Allah'ın lutfuna karşılık şükretmesi ve bozgunculuk yapmaması istenmektedir.

“Gökleri ve yeri yaratan, gökten yağmur indiren ve onunla size rızık olarak türlü meyveler çıkaran Allah'tır. Ve o Allah emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri emrinize veren, nehirleri de hizmetinize sunandır. O, âdetleri üzere hareket eden güneşi ve ayı sizin hizmetinize sunan, geceyi ve gündüzü sizin emrinize verendir. O, istediği şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalim ve nankördür.”¹⁰

Üçüncüsü, Allah, nimetlerini doğru şekilde kullanabilme, tabiat güçlerini kontrol altına alabilme ve kullanması için tabiatın kaynaklarını keşfetme konusunda insana basiret ve tabiatı tanımada gerekli akli kapasiteyi vermiştir. *“O, Adem'e kainattaki bütün varlıkların isimlerini öğretti.”¹¹*

Sonuncusu, hilafet statüsü asla suiistimal edilmemesi gereken yüce bir görev/sorumluluktur. Bu anlamda Allah, Davud Peygamber'e hitaben şöyle buyurmuştur: *“Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefsin arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”¹²*

Sonuç olarak, yukarıdaki konumu göz önüne alındığında bilinçli sosyal bir varlık olan insan, pek çok ekolojik tahrip ve modern zamanların krizlerinden uzak durmalıdır. Çünkü Kur'an, insanın ihmalkâr davranışını yeryüzündeki her türlü fesadın temel kaynağı olarak görür. *“İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde fesat ortaya çıkmıştır. Belki dönerler diye, (Allah) onlara, yaptıklarının bir kısmını tattırıyor.”¹³* Bu bağlamda kötülük ve fesat maddi ve manevî bütün yıkıcı davranışları kapsar.

Tevhid Prensibi

Tevhid, monoteizm, eşsizlik ve teklik veya Allah'ın birliği İslam düşüncesinin en temel prensibidir. Tevhid, tasdik ve takrir eden kişinin, İslâm'ın bir mensubu olmasını sağlayan temel direğidir. Yani yaratıcı olan ve evreni dü-

⁹ Lokman, 31/20.

¹⁰ İbrahim, 14/32-34.

¹¹ Bakara 2/33 (Doğrusu ayet numarası 31 olmalı [ÇN]).

¹² Sa'd, 38/6 (Doğrusu ayet numarası 26 olmalı [ÇN]).

¹³ Rum 30/4 (Doğrusu ayet numarası 41 olmalı [ÇN]).

* Günümüzde yaygın anlayışa göre bu kuramın temel ilkesi, evrenin en az 10 milyar yıl önce çok yüksek sıcaklık ve yoğunluktaki yapıdan büyük bir patlama sonucu oluştuğuna dayanır. Ana Britannica, İstanbul 1994, VII, 125 [ÇN].

zenleyen Allah'dan başka gerçek ilah olmadığını benimsemektir.¹⁴ Böylece İslâm, bilinmeyen bir mukadderata doğru otomatik olarak sürüklenen maki-ne gibi bir tesadüfün veya Büyük Patlamanın (Big Bang)* sonucu evrenin oluştuğu şeklindeki anlayışı reddeder. Ayrıca tevhid Allah'ın eşsiz ve tek yaratıcı olduğunu tasdik etmektir. Bu ilke Allah'ın birliğine inanmak olarak bilinir.

Tevhid, insanın yegâne yaratıcı, kâdir-i mutlak, tüm hayatın kaynağı, sınırsız ve mükemmel sıfatlarıyla Allah'ın birliğine inanmasına delalet eder. Bu ise üç şeyi gerektirir:

1) Tevhid, iyiliğe ulaşmak ve kötülüklerden kaçınmak için eşsiz özelliklerinden dolayı sevilen, ibadet ve itaate yegâne layık olan Allah'ın birliğine inanmayı gerektirir ki, bu *tevhid-i ulûhiyye* olarak isimlendirilir.

2) Tevhid yarattığı tüm evreni ayakta tutan, terbiye, kontrol ve idare edenin Allah olduğuna inanmaktır ki bu da *tevhid-i rubûbiyye* olarak isimlendirilir.

3) Tevhid Allah'ın yüce isimlerine, her şeyi bilmesi ve her şeye güç yetirmesi gibi fonksiyonel sıfatlarına inanmak olup buna da *isimlerin ve sıfatların birliği* denir.¹⁵

Kur'an'da Allah'ı böyle tanımlayan pek çok ayet vardır. Bu ayetlerden biri şöyledir:

*“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. dâimâ diri ve yaratıklarını koruyup yöneticidir. Kendisini ne bir uyuklama, ne de uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. O'nun izni olmadan kendisinin katında kim şefâat edebilir? Onların önlerinde ve arkalarında olanı bilir. O'nun ilminden, ancak kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. O'nun Kürsüsü, gökleri ve yeri kaplamıştır (O yüce padişah, göklerle, yere, bütün kâinâta hükmetmektedir). Onları koru(yup gözet)mek, kendisine ağır gelmez. O yücedir, büyüktür.”*¹⁶

Yaratılıştaki intizam ve uyumu ifade eden tevhid anlayışı, bir müslümanın davranışında olduğu kadar düşüncesinde de büyük bir rol oynar. Tevhid anlayışının çevre üzerindeki genel etkilerinden bazıları şunlardır:

1) Tevhid, Müslümanları dar görüşlülükten, önyargılardan, benmerkez-cilikten ve egoizmin peşine düşmekten korur. Çünkü insan, kendisi de dahil dünyada var olan her şeyin Allah'a ait olduğunu görür. Bu tutum, insanın tabiat kaynakları ile ilgilendiğinde maddeyi mana ile bütünleştirmesi, haya-

¹⁴ Muhammed Nur Ibrahim, *The Islamic Discipline for Fortification of Faith*, Malezya, Syarikat Huda, t.s., s.9.

¹⁵ Muhammed Nur Ibrahim, a.g.e., s.13-15.

¹⁶ Bakara 2/255.

tın dünyevi ve uhrevi talepleri arasındaki dengeyi sürdürmesi¹⁷ ve doğal çevreye karşı duyarlılığı konusundaki kararlarını büyük ölçüde etkiler.

2) Tevhîdî dünya görüşü ile düşünen insan için ekosistem ile uyum içinde bir hayat sürdürmek zorunlu bir görevdir. Çünkü o ve bütün evren aynı Allah'ı ve O'nun birliğini tesbih etmektedir. Kur'an bu ahengi incelikle şöyle tasvir eder: "*Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tesbihlerini anlamazsınız.*"¹⁸

Buna göre her yaratık ve ekosistemin ögesi ifa edeceği bir role sahiptir. Ekosistemin zarar görmesi ve yok olmasına şayet çözüm getirilmezse kaçınılmaz olarak çevresel krizlerle sonuçlanır.

3) Müslümanın Allah'ın gizli açık her şeyi bilmesi hakkındaki inancı, onun sürekli olarak marufu yapıp, münkerden sakınmasını sağlar. Böyle bir bilinç, elbette onu sorumsuzluktan, tabiatı kötü amaçlı kullanmadan ve onu tahrip etmekten korur.

Ubûdiyyet Kavramı

Lügatte esaret durumu ve kölelik anlamlarına gelen *ubûdiyyet* kelimesi *a-b-d* kelimesinden türetilmiştir.¹⁹ İslamî kullanımda ubûdiyyet kelimesi, kişinin kendi isteğiyle Allah'a iman edip madden ve manen onun emirlerini yaparak kendisini sadece O'na teslim ettiği zaman insanın elde edeceği zirvede ve takdire şayan konumunu gösterir.

Örneğin İbn Teymiyye şu görüşleri ileri sürmektedir:

Aslında ubûdiyyet, en üst düzeyde itaat ve tevâzu duygusuyla karşılık beklemeden Allah'a olan sevgiyi göstermektir. Çünkü sevgiden yoksun itaat hali kulluk değildir. Sevgi ve muhabbetten kaynaklanmayan itaat anlayışı kulluk olarak kabul edilmeyecektir.²⁰

Buna göre Allah'ın birden fazla yerde açıkça ifade ettiği gibi, ilah olarak sadece Allah'a tahsis edilmiş olan *kulluk* bir başkasına devredilemez.

De ki: "Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabânız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret(iniz), hoşlandığınız konutlar, size Allah'tan, Elçisinden ve O'nun yolunda cihâd etmekten daha sevgili ise o halde Allâh emrini getirinceye kadar (başı-

¹⁷ Hammoud, Environment, Ecology and Islam, 20.

¹⁸ İsrâ, 17/44.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisan al-Arab*, Beyrut, Dâru Sâdır, 1955, III, 271.

²⁰ Yusuf el-Karadâvi'nin "*el-'Ibadah fi al-Islam*, Kahire, Maktabah Wahabah, 1995, s.30.'dan alıntılanmıştır.

nıza gelecekleri) bekleyin Allâh, yoldan çıkmış (fasık) topluluğu doğru yola erdirmez."²¹

İbn Teymiyye daha da ileri giderek *ubudiyeti*, bir kimsenin, ibadetin eşi ve benzeri olamayan Allah'a tahsis edileceğine inancının temel göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Bu aynı zamanda bir müslüman için iki şeyi gerektirir:

1) Onun her şeyde tam olarak sadece Allah'a güvenmesini gerektirir. Örneğin hayatının, ölümünün, geleceğinin ve ayrıca her şeyin sadece Allah tarafından belirlendiğine inanması gerekir.

2) Kulluk görevleri, yani ritüellerden tasvip edilen diğer fiillere kadar bütün iyi ameller Allah'a tahsis edilmelidir. Çünkü İslâm'da kulluğun pratiğe aktarılışının ifadesi olarak ibadet kelimesi; bireysel veya toplumsal olarak faziletli fiiller olup, sadece Allah'ın rızasını kazanma amacıyla yapıldığında ahirette fayda sağlayan maddi manevi her konuyu içermektedir.²²

Bu nedenle yapılacak olan her şeyin sadece Allah adına yapılmasını teşvik eden din, ekosistem ve onun kaynaklarının insanlığın aleyhine değil, lehine olacak şekilde doğru ve yerinde kullanılması da dahil, insanlığın yararına olacak güzel fiillere öncülük etme ve sorumluluk üstlenmede Müslümanları harekete geçirir.²³ Allah'a kulluk etme arzusu, Müslümanların sorumlu oldukları görevleri yerine getirmelerini sağlamada daha ileri bir fonksiyona sahiptir. Çünkü İbn Kayyim bu etkiyi şöyle ifade eder:

Her Müslüman hayat mücadelesinde, temsil ettiği konumuna bağlı olarak boyutu/şekli kişiden kişiye değişebilen kulluğu sürdürmek zorundadır. Bir bilim adamının Allah'a ubudiyeti, İslâm'ın öğretilerini yaymak/tebliğ etmek ve diğer müsbet ilimlere katkı sağlamaktır. Bir yöneticinin Allah'a kulluğu toplumda adaleti tesis etmek iken, zengin birinin Allah'a kulluğu ise servetiyle ilgili mâlî yükümlülüklerini yerine getirmesidir.²⁴

Bir kimsenin yerine getirmekle sorumlu olduğu şeylerin listesi dikkate alındığında, bu sorumluluk insanın Allah'a olan kulluğunun bir parçası olarak çevresini korumaya kadar uzanabilecektir.

İnsanın Sorumluluğu veya Emânet Doktrini

İnsanın özellikle Allah tarafından kendisine teklif edilen hilafet görevini üstlenmeyi kabul etmesinden sonra esas sorumluluğu emanettir/emanete

²¹ Tevbe, 9/24.

²² Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim ibn Teymiyye, *el-'Ubüdiyyeh*, el-Mektebü'l-İslâmî, 1983, s.23.

²³ Örneğin, tevhid inancı ve kulluk düşüncesiyle hareket eden bir bilim adamı, şayet atomun doğasında olan özellikleri (insanlığın yararına) olumlu yönde kullandığında ibadet ediyor olacaktır. Bk. Kasım, *Man in Harmony with Nature*, s.24.

²⁴ Şemsüddin Ebû Abdillâh ibnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l- muvakkûn an Rabbi'l-âlemîn*, Ezher Mektebü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, t.s., II, 176.

riayettir. Kur'an'dan delili “*Biz emâneti, göklere, yere ve dağlara sunduk, onu yüklenmekten kaçındılar, ondan çekindiler. Fakat onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlimdir, çok câhildir. (Bazıları belki sorumluluğa/emanete ihanet edeceklerinden habersizdir.)*”²⁵

Böylece yukarıdaki ayete göre halife olarak kişinin emin olması, bütün insanların yararına bir medeniyet kurma ve çevresini Allah'ın istediği gibi yapmayı gerektirir.

Sözlük anlamı olarak *emânet* kelimesi, yaptığı şeylerde dürüst ve içten olmak; Allah tarafından yasaklanan şeyleri yapmaktan sakınmak manalarına gelir. Terim olarak ise, bir kimsenin Allah'a, insanlara ve diğer yaratıklara karşı fiil, söz veya imana ilişkin bütün sorumluluklarıdır.²⁶ Uygulama bakımından emanet, pratikte bir kimsenin hayatı boyunca sorumlulukları ve onunla bağlantılı olan şeyleri eksiksiz olarak yerine getirmenin karşılığıdır. Bu nedenle İslâm Peygamberi şöyle buyurmaktadır:

*“Her biriniz çobansınız (yönetici) ve her biriniz sorumlu olduğunuz şeylerden hesaba çekileceğiniz; yönetici de sorumludur ve tebaası hakkında hesaba çekilecektir. Aile bireylerini gözetip kollamakla görevli olan kimse onlar konusunda sorumludur; Bir kadın kocasının evinin koruyucusu olup sorumlu olduğu şeyden hesaba çekilecektir. Bir köle efendisinin mallarını korumakla yükümlüdür ve onun sorumluluğu hakkında sorgulanacaktır.”*²⁷

Yukarıdaki hadis kesinlikle insanların hayatlarındaki emanetin pratize edilmesinin pek çok çeşit ve şekillerini kapsayacak şekilde sorumluluk konusunu ana hatlarıyla vermektedir. Bundan başka özellikle müslümanın hayatında; hem bireysel hem toplumsal anlamda emanetin diğer pratik uygulamalarını anlatan Kur'an ve Sünnetten pek çok delil vardır. Sorumluluk ve emanet doktrini çevre açısından dikkate alındığında bireysel ve toplumsal olarak insanlar çevrenin korunmasından sorumludur. Bunun nedeni insan tabiat ve onun kaynakları üzerinde yetkili kılınması ve onu koruyup kollamakla sorumlu tutulmasıdır. Kur'an bunu açıkça ortaya koymaktadır:

*“Her sınıf varlığı yaratan O'dur. Gemiler ve hayvanlardan binesiniz diye size binekler var etmiştir. Bütün bunlar; üzerlerine oturunca Rabbinizin nimetini anarak:”Bunları buyruğumuza veren ne yücedir; zaten bizim takatimiz bunlara yetmezdi; şüphesiz Rabbimize döneceğiz” demeniz içindir.”*²⁸

Bu âyet, kaçınılmaz dönüşün Allah'a olacağı ve insanın tabiatından elde ettiği nimetlerle ilgili eylemlerinden sorumlu tutulacağı düşüncesini açıkça göstermektedir. Şayet insan bu emanetin gereğini yerine getirmede başarısız

²⁵ Ahzâb, 33/72.

²⁶ Laming, Knowledge Khilafah and Amanah in Islam, s. 71.

²⁷ Fazlu'l-Kerim, *Mişkâtü'l-mesâbih*, Yeni Delhi, Islamic Book Service, 1994, 3. baskı, II, 567-268.

²⁸ Zuhruf, 43/12-14.

olursa; emanetin gereğine vefasızlık etmiş ve ikiyüzlü davranmış olacaktır. Hem Allah'a hem de diğer yaratıklara karşı görevlerinde sorumluluk duygusundan yoksun, dikkatsiz ve ihmalkâr bir kimse güvenilmez/dönek olarak isimlendirilir. Çevreye karşı işlenen hıyanet suçu o kadar büyük bir suçtur ki, sadece tabii çevrenin değil aynı zamanda bizzat insan ırkının da yok olmasına neden olur. Nitekim bu boyuttaki bir tahribat İslâm'da kesin olarak yasaklanmıştır. Çünkü biz Kur'an'da "...kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Doğrusu Allah iyilik edenleri sever."²⁹ âyetini okuyoruz.

İSLÂM HUKUKUNUN ÇEVREYİ KORUMAK İÇİN ALDIĞI ÖNLEMLER

Kapsamlı bir yasa olarak İslâm sadece normlar, idealler ve değerler sistemi kurmaz aynı zamanda idealizmini gerçekleştirmek için temel pratik kuralları uygulamaya koyar ki bu, *et-teşrî'ul-İslâmî* yahut teknik ifade ile *şerî'at* olarak isimlendirilir. Buna göre çevrenin korunmasına ilişkin İslâm hukukunun bazı evrensel temel prensipleri şunlardır.

İnsan Hayatının Dokunulmazlığı

İnsan, yaratılış açısından evrenin mükemmel bir mimarı olsa da yaşayan organizma olduğu için ekosistemin en önemli parçasıdır ve korunmayı en çok hak edendir. Bu yüzden insan hayatının korunması hakkındaki İslami söylem aynı zamanda olabilecek en yüksek ifadedir. Zira Kur'ân şu ifadelerle yer vermektedir: "*Bundan dolayı İsrâiloğulları'na şöyle yazdık: Cinayet ve yeryüzünde fesadı yayma(nın cezası) olarak işlenmesi dışında eğer bir kimse bir insanı öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibidir; ve kim de bir hayat kurtarırsa bütün insanlığı diriltmiş gibi olur...*"³⁰

Kur'ân'ın yukarıdaki beyanı ile insanlar arasında din, ırk ve etnik köken v.s. açısından her hangi bir ayırım yapmaksızın insan hayatının kutsallığını anlatan peygamberin sünnetinden bunu destekleyici pek çok delil vardır. İnsan bu masumiyeti (hayatının korunmuşluğunu) sadece cinayet gibi idamı gerektiren bir suç işlediğinde kaybeder.³¹

Sonuç olarak bir kimsenin hayatını yok etmek Kur'ân tarafından hoş karşılanmadığına göre; günümüzde hem ulusal hem de global askeri çatışmalarla çok büyük oranda insan hayatının yok edilmesi, insan hayatını koruma konusunda İslâm'ın çok önemli öğretilerinin ve onun en temel kuralının açıkça ihlali anlamına gelir. İslâm düşüncesinde insan ilişkilerini düzenlemenin en temel hukuk kuralı, savaş çıkarma ve tahrip değil, barış içerisinde bir arada yaşamaktır. Çünkü Kur'ân'da birden fazla yerde "*O (Allah) haddi*

²⁹ Bakara, 2/195.

³⁰ Mâide, 5/35 (Doğrusu âyet numarası 32 olmalı [ÇN]).

³¹ İnsan hayatının kutsallığı konusunda İslâm'ın diğer görüş ve (bu konudaki) tartışmalar için bk. Sayed Sikandar Shah Haneef, *Homicide in Islam*, Kuala Lumpur: A.S. Noordeen 2000. s.1-13.

aşanları sevmez. İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın..."³² ifadesini okuyoruz.

Bununla birlikte düşmanlık ve şiddetin kullanılmasına izin verildiği tek istisnai durum (her hangi bir haksız saldırı karşısında) kendini savunma hakkıdır. Fakat düşmanlığın yürütüldüğü böyle bir durumda bile savaşın çevreye yıkıcı etkilerini en aza indirmek için sıkı düzenlemeler getirilmiştir. Örneğin Kur'ân şöyle hükmetmektedir: "*Sizinle savaşanlara karşı siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez.*"³³

Savaş süresince ne tür davranışların sınırı aşma olarak nitelendirildiğine gelince, İslâm'ın ilk halifesi Hz. Ebû Bekir onların çerçevesini şöyle çizmiştir:

"Ey insanlar! Bu kuralları/talimatları size kalpten muhafaza etmeniz için veriyorum. İhanet etmeyin... işkence (müsle) ederek çocuk, yaşlı ve kadınları öldürmeniz yasaktır. Hurma ağaçlarını tahrip etmeyin, ateşle yakmayın ve her hangi meyve veren bir ağacı kesmeyin. Kendi geçiminiz/nafakanız için gerekli olandan başka sebepsiz yere her hangi bir koyun sürüsünü veya develeri öldürmeyin. Kendilerini manastırın hizmetine adanmış kimselere dokunmayıp onları kendilerini adanmış oldukları hususla baş başa bırakınız...."³⁴

Yukarıda Hz. Peygamberin önde gelen sahabisi ve siyasi liderlikte onu takip edenlerce ilan edilen çevreyi korumaya ilişkin ilke, savaşa katılmayan sivillerin öldürülmesine, sivil nüfusun bulunduğu yerlere karşı kitle imha silahlarının kullanılarak, onların hava, su ve toprak gibi hayatları için gerekli unsurlar olan doğal ortamlarının tahrip edilmesinin meşrulaştırılmasına fırsat vermemektedir. Bu nedenle günümüzde dünyadaki madenlerin sırf kendilerini koruma adına ayırım yapmaksızın milyonlarca insanın ölümüne sebep olacak şekilde kullanılmasının; yoğun füze bombardımanının; mağaralardaki düşmanları korkutup kaçırmak için sivil yerleşim alanlarının bombalanması ve sivillere karşı hain terörist saldırıların; siyasi olarak tanınma ve toprak elde etme amacıyla askeri müdahale ve savaşın İslâm düşüncesinde yeri yoktur. Daha da kötüsü, savaşta etkisi sadece savaşanlarla sınırlı kalmayan kimyasal ve biyolojik silahların kullanılmasıdır ki İslâm'da bunun da yeri yoktur.³⁵

---

³² A'râf, 7/55-56.

³³ Bakara, 2/190.

³⁴ Macid Hadduri tarafından *Tarihu't-Taberi*'den seçilmiş (cümlelerdir). *War and Peace in The Law of Islam*, USA: Michigan 1983, s. 102.

³⁵ Geçmişte savaş hukukunu ayrıntılarıyla ele alan Hanefî mezhebinden es-Serahsî ve Mâlikî mezhebinden Halil gibi hukukçular savaşın tam olarak çevre üzerine etkileri üzerinde durmuşlardı. Çünkü onlar (savaşta) askeri çatışma süresince zehir ve zehirli okların (bugünkü anlamda kimyasal ve biyolojik silahların) kullanımının haramlığı üzerinde durmuşlardır. Bk. Muhammed Hamidullah, *Muslim Conduct of State*, Lahore: Sh. Muhammed Eşref 1977, s. 107.

Yukarıdakine ek olarak İslâm açıktan ve gizli olarak insanın kendisini öldürmesine teşebbüs etmesini kesin olarak yasaklar. Kur'ân bunu şöyle belirtir: “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”³⁶

İşte İslâm'ın sonunda AİDS ve akciğer kanseri gibi insan hayatını tehdit etmeye neden olan bütün yasadışı davranışları katı hukuk kurallarına bağlamasının nedeni budur.

Hayvan ve Bitkilerin Korunması

Çevrenin en önemli parçalarından birini teşkil eden diğer canlı organizmalar da bitkiler ve hayvanlardır. Bütün diğer mahlûkat gibi Allah'ın yarattıklarının bir kısmını oluşturan bitki ve hayvanlar özellikle çevre şartlarına uygun olarak insanlara hizmet etme açısından kendileri için belirlenen bir role sahiptirler. Örneğin hayvanlar insan sağlığı için uygun protein kaynağı; derisi, kürkü, yünü ve elyafı ile insanların giysisini sağlar. Diğer taraftan günlük tüketimin kaçınılmaz bir kaynağı olan bitkiler aynı zamanda temiz hava sağlamada, ani sel felaketlerine karşı çevreyi korumada ve dinlendirici yeşilliği sağlamada önemli bir role sahiptir. Daha da önemlisi biyolojik açıdan söz edecek olursak, insanlığın yararına çalışmada hayvanlar ve bitkiler arasında olabildiğince uyumlu bir dayanışma vardır. Hava, hayvanların kullanması için bitkiler tarafından filtrelenir (temzilenir) ve buna karşı hayvanlar da (s olurken), bitkiler tarafından fotosentezde kullanılacak karbondioksit çıkarırlar.³⁷ (Onların hayatı buna bağlıdır).

Konuya bu açıdan bakıldığında Kur'ân başından beri evrendeki her şeyin bir rolü/görevi olduğunu ve kâinatta görevi olmayan hiçbir yaratığın olmadığını Müslümanlara hatırlatmaktadır.

*“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah'ı tesbih ederler. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur, fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız. O, halimdir (hemen cezalandırmaz mühlet verir), çok bağışlayandır.”*³⁸

Göklerde ve yerde olan her yaratığın harikalığını düşünen insanlar, “... ‘Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın, Sen münezzehsin. Bizi ateşin azabından koru’, derler.”³⁹

Ve özellikle hayvanların yeri hakkında Allah şöyle buyuruyor: “Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir...”⁴⁰

³⁶ Bakara, 2/195.

³⁷ Kasım, Man in Harmony with Nature, s.24.

³⁸ İsrâ, 17/44.

³⁹ Âl-i İmrân, 3/191.

Yukarıdaki Kur'ân âyetleri hayvan türlerinin korunmasına işaret etmektedir ve Peygamber (s.a.v.) de, evrensel misyonunun bir parçası olarak bu konudaki ilâhî hukukun emirlerini aşağıda belirtmiştir:

(1) İster evcil ister yabani olsun hayvanlara şefkat göstermek âhirette kurtuluşa, zulmetmek ise lanete sebep olacaktır. Çünkü Hz. Peygamber ölmek üzere olan bir köpeğin hayatını ona su vererek kurtaran müşrik bir fahişeye Cennetin garantisi edildiğinden söz etmiştir.⁴¹ Buna karşılık bir kediyi aç ve susuz bırakarak ona zulmeden Müslüman bir kadının da Cehenneme gireceğini haber vermiştir.⁴²

(2) Yemek amacı dışında hayvanların öldürülmesi ve avlanması meşru değildir. Bu kural aşağıdaki hadisten çıkarılmıştır: “Bir serçe veya daha büyük bazı canlıları öldüren kimseye, hesap gününde Allah ona, bunun hesabını soracaktır. “Ey Allah'ın Resûlü doğrusu nedir? denildi. O, “doğrusu onu boğazlayıp yemenizdir, başını kesip atmanız değildir” buyurdu.⁴³

(3) Saldırgan olanlar hariç yabani hayvanlar öldürülmez. Bunu Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: “*Evde yaşayan yılanları öldürmeyiniz...*”⁴⁴ Ve o aynı zamanda “*Saldırgan olanları hariç bütün köpek türlerinin öldürülmesini kesinlikle emredek değilim*”⁴⁵ buyurmuştur. Hz. Peygamber'in bu ifadelerindeki amacı, Allah'ın yaratıklarından her hangi bir bölümünün imhasının tabiatdaki dengeyi bozacağından dolayı, bu türlerin bir parçası olarak köpeklerin imhasını onaylamadığını ortaya koymaktır.⁴⁶

Bitkilerin korunmasına gelince Hz. Peygamber'in bu konudaki emirleri şunlardır:

(1) Ormanları tahrip etmeme. Çünkü Hz. Peygamber'in şu hadisini okumaktayız: “*Herhangi bir canlı bitkiye zarar vermeyiniz. Çünkü siz Allah'ın halifelerisiniz.*”⁴⁷

(2) Sulak arazilerin tekrar yeşillendirilmesi ve ölü arazilerin ihyası. Hz. Peygamber şöyle buyurarak Müslümanları buna teşvik etmiştir: “*Bir meyve fidanı diken bir müslümana, o fidanın meyvesinden birileri yedikçe veya on-*

⁴⁰ En'âm, 6/38.

⁴¹ Mişkâtü'l-mesâbih, I, 329.

⁴² a.g.e., I, 328.

⁴³ Abdurrahman ibn Şuayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988, VII, 102.

⁴⁴ Mişkâtü'l-mesâbih, II, 177.

⁴⁵ Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, Karaçi: Saîd Company 1985, I, 284.

⁴⁶ Aynı eserin haşiyesine bakınız.

⁴⁷ Mişkâtü'l-mesâbih, II, 387.

dan biri habersiz alsa ya da en ufak bir şekilde istifade etse kıyamet gününe kadar o fidanı dikene sevap verilmesi umulur."⁴⁸

İslâm'ın ilk halifesi Ebû Bekir'in askeri bir mücadele süresince dahi bitkilerin gereksiz yere tahrip edilmesini kesin olarak yasaklaması yukarıdakilerle uyum içerisinde idi.⁴⁹

İnsanlarımız bugün Hz. Ebû Bekir gibi dengeli bir politika ve ekonomi siyaseti izlemiş olsalardı, pek çok ekolojik facia önlenmiş olacaktı.

Kara, Su ve Havanın Korunması

İnsanın modern hayat tarzı onu tabiatın kaynaklarını kullanmada du-yarsızlığa sürükledi ve çok büyük çevre kirliliği problemine neden oldu. Tankerlerden dökülen petrol, denizi zehirlemesi ve kirletmesinin ötesinde denizdeki canlıların yok olmasına sebep oldu. Tarımda aşırı derecede gübre, böcek ilaçları ve kimyasal maddelerin kullanılması, atılan endüstriyel atıklar kara-yı, ırmakları, deniz ve atmosferi etkiledi. Günümüzde kullanılan buzdolapları, klimalar v.s. den yayılan kloroflorokarbon gibi bazı kimyasal maddeler, doğal görevi güneşten yeryüzüne ulaşan zararlı radyasyonu filtrelemek/engellemek olan ozon tabakasını tahrip etti. Ormanların tahrip edilmesiyle atmosferimizdeki karbondioksit oranındaki artış ve otomobillerden yayılan gazlar, dünyanın ısısının artmasına ve global ısınma hakkında alarm veren endişelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁵⁰ Nükleer bombaların, güdümlü nükleer füzelerin, patlayıcıların ve bombaların sadece bir kaçının bile neden olduğu nükleer zararlı etkileri endişe verecek düzeyde kara, su ve havamızı kirletti ve insanlar da dahil mevcut bütün canlı organizmaları zehirlemekle tehdit etti.

İslâmî yasal önlemlerin kara, hava ve su kirliliğini önlemesi, İslâm inancının ayrılmaz bir parçası olan, doğal veya kimyasal kirletici maddelerden kurtulmayı sağlayan İslami öğretinin merkezinde yer alan temizlik (ta-hâret) prensibi ile sağlanmaktadır. Çünkü Kur'ân'da "... *Ve Allah da çok temizlenenleri sever*"⁵¹ ifadesini okuyoruz.

Hz. Peygamber de "*Temizlik imanın bir şubesidir*"⁵² ve "*Allah oldukça temizdir ve temizliği savunanları sever*"⁵³ buyurmaktadır.

⁴⁸ *Sünenü't-Tirmizî*, I, 256. (Ayrıca Hz. Peygamber yeşil saha temini için Müslümanları teşvik etmiş ve bu konuda "*Her kim ağaç dikiminde bulunursa onun için ağaçtan hasıl olan ürün miktarınca Allah ona sevap verir*" buyurmuştur. (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 415 [ÇN]).

⁴⁹ a.g.e., s. 283.

⁵⁰ Kasım, Man in Harmony with Nature, s.24.

⁵¹ Tevbe, 9/108.

⁵² *Sünenü't-Tirmizî*, II, 107. [Temizliğin sürekli tavsiye edilmesi, imanla bağlantılı olduğunun belirtilmesi ve eziyet verecek şeylerin yoldan kaldırılmasının sadaka olarak kabul edilmesi (bk. Buhârî, "Mezâlim", 24; Müslim, Libas, 114; Ebû Dâvûd, Edeb, 163) insanların hayatını doğrudan ilgilendiren cadde ve sokakların temizliğine dinin verdiği nemi gösterir [ÇN]).

Yukarıda bahsedilen emirleri uygun şekilde uygulamaya koymak için Hz. Peygamber şu ifadeleri buyurmuştur:

(1) Suyun kirletilmemesi, “*Sizden hiç kimse daha sonra içinde yıkana-
cağı durgun suya bevletmesin.*”⁵⁴

(2) Doğal atıkların yeryüzüne atılmaması. Çünkü o, “*Lanete sebep olan
iki fiilden sakınınız: İnsanların gelip geçtiği yol ve ağaç gölgesine büyük
abdestinizi bozmayın.*”⁵⁵ Ayrıca Hz. Peygamber’in “*Bir mezarı bir insan boyu
kadar derin kazın ve onu geniş yapın*”⁵⁶ buyruğu ile, ölüyü bozulmasından
sonra çevreden yeryüzüne pis kokunun yayılmasını önlemek için derine gö-
mülmesi gerektiğini anlatmaktadır.

Hz. Peygamber’in yukarıdaki tabii çevreyi doğal kirletici maddelerden
korumaya yönelik yasamaya ilişkin önlemleri kıyas yoluyla günümüzde,
(*kıyas-ı evlâ* prensibi üzerinden) bu maddelerden daha zararlı ve iğrenç olan
bütün zehirli ve kirletici kimyasal maddeleri kapsayacak şekilde genişletilebi-
lir.⁵⁷

Gürültü Kirliliğine Karşı Koruma

İnsanların yüksek ses/gürültü ve rahatsız edici zararlı sese maruz kal-
maları onlara fiziksel ve psikolojik olarak zarar verir. İslâm’da bu çevresel
problemi önlemeye yönelik rehberlik edecek prensipler şunlardır:

(1) Gürültü yapmak ahlaksızlık, kabalık ve terbiyesizliktir. Çünkü
Kur’ân, “*.... Ve sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkinini eşeklerin sesidir*”⁵⁸
buyurmaktadır.

Hz. Peygamber de gürültü kirliliği konusunda ümmetine şu kuralı öğ-
retmek için, her ne zaman aksırsa, aynı zamanda sesini azaltmak için eliyle
veya elbisesi ile yüzünü kapatırdı.⁵⁹

(2) Diğer insanların huzurunu kaçırarak onlara zarar vermek haramdır.
İslâm’daki bu ilke şu hadise dayanmaktadır: “*Ne zulmedin ne de zulme uğra-
yın.*”⁶⁰

---

⁵³ A.g.e. (ve aynı yer)

⁵⁴ A.g.e., I, 20.

⁵⁵ Süleyman b. Eş’as, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Karaçi, Kitaphane merkezi ilim ve edep, t.s, I, 5.

⁵⁶ Mişkâtü’l-mesâbih, III, 52.

⁵⁷ *Evlâ kıyas*, fer’in illetinin Kur’ân veya Sünnette hükmü belirlenen illete göre daha güçlü ve aşikar olmasından dolayı diğer durumlar için öncelikle geçerli kılınmasıdır. [Evlâ kıyas ile ilgili detaylı bilgi için bk. Şener, Abdülkadir, *Kıyas, İstihsan ve İstislah*, t.s. Ankara, s. 108; Atar Fahrettin, *Fıkah Usûlü*, İstanbul 1988, s.70. [ÇN]].

⁵⁸ Lokman, 31/19.

⁵⁹ Sünenü’t-Tirmizî, II, 103.

⁶⁰ İbn Mâce, II, 39.

SONUÇ

Bu makalede sunulan düşüncelerden, bugün iç karartıcı durumda olan çevre probleminin insanlığın acil olarak üzerinde durması gereken bir konu olduğu ortaya çıkmıştır. Çevresel krizlere büyük ölçüde gelişmiş ülkeler sebep olsa da onu düzeltme sorumluluğu kollektif bir zorunluluk olarak bütün insanlığın sorumluluğundadır. Müslümanlara gelince onlar da aşağıdaki yöntemlerle bu konuya katkı sağlamak zorundadırlar:

(1) Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olarak genel anlamda insanlar çevreyi korumak için sorumluluk üstlenmeyi gerektiren her projeye destek olmak zorunda olduklarını bilmeliler. Çünkü onlar yeryüzünde Allah'ın halifeleri olarak çevrelerini koruma hususunda Allah'a karşı sorumludurlar.

(2) Özellikle Müslüman bilim adamları için, sabun gibi bazı temel kimyasal ürünlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini nötrleştirmek için, çevreye zarar vermeden toprakta çözünebilmesine etki eden (biodegradable) şeylerin oluşturulması konusunda araştırmalar yapma sorumluluğunu üstlenmeleri kesin bir görevdir. Çünkü, bilim adamları olarak onların konuları göz önüne alındığında, teknolojinin kullanımı ve onun olumsuz etkilerini kontrol etme yönündeki araştırmalar onlar için bir ibadettir.

(3) Her müslüman yönetimin kendi ülkelerinin bütün birim ve sektörleri tarafından benimsenecek şekilde yaptırım gücü olan çevreyi koruma kanununu ilan etmeleri gerekir. Çünkü bu kanun toplumun korunması için yönetimin yapmak zorunda olduğu şeylerin önemli bir parçasıdır.

(4) Müslüman yönetimler, sadece tehlikede olan hayvan türlerini, su ve bitkileri korumak için değil, aynı zamanda bütün bunların en önemlisi insan ırkını ve çeşitli etnikleri korumak için de tüm çevreci grupları desteklemelidirler. Çünkü ortak çıkarları gerçekleştirilmede işbirliği yapmak Müslümanlar üzerinde evrensel bir zorunluluktur.⁶¹

(5) Müslüman akademik çevreler, çevre hukuku konusunda düşünce ve duygularını İslami perspektifle kapsamlı bir şekilde açıkça ortaya koymalıdır. Zira el-Makdisî gibi geçmişteki hukukçular kapsamlı hayvan hakları yarası⁶² hazırlayabilmiş olsalardı bugünün bilgini elbette çevreyi koruma hakkında kendisine rehberlik edecek bir birikime sahip olacaktı.

Sonuç olarak, bugünün ürkütücü çevresel erozyon problemi ve onun muhtemel ekolojik tahribatı, şayet önlem alınmaz ve özen gösterilmezse insanlık da dahil mevcut bütün canlı organizmaları tehdit edecektir. Böyle bir felaket kaçınılmaz olarak dinin koruma ve sürdürmeyi amaçladığı

⁶¹ Bk. Mâide, 5/2.

⁶² Skinner, Environmental Harmony-Islamic Dimensions, s.26.

(*makâsidü's-şerî'a*) din, hayat, akıl, nesil ve malın korunmasından ibaret olan beş temel esası (*külliyetü'l-hamse*) yok edecektir. Buna göre çevreyi korumak aslında dinin beş temel amacını korumak anlamına gelir ve böylece bu, Allah'ın Müslümanları bir siyaset olarak sürdürmeleri ve benimsemelerini kuvvetle teşvik ettiği, Müslümanlar tarafından yerine getirilmesi zorunlu bir görevdir. “*Ve Allah, yeri canlılar için yaratmıştır. Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları ve güzel kokulu bitkiler vardır. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?*”⁶³

---

⁶³ Rahman, 55/10-13.